

Список літератури: 1. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» Відомості Верховної Ради (ВВР). 2004. № 29. Ст.367. 2. Гражданское право Украины. В двух частях. Часть I / Под ред. А.А.Пушкина, В.М.Самойленко. Х., 1996. 3. Камышанский В.П. Ограничения права собственности: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург. 2000. 4. Кудриновский В.И. К учению о легальных ограничениях права собственности в России. Одесса. 1899. 5. Локк Д. Избранные философские произведения. Т. 2. М., 1960. 6. Монтескье Ш. Избранные произведения. М. 1955. 7. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. М., 1996. 8. Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения. М., 2000. 9. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2,4,7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 / Відомості Верховної Ради України. 1997. №40. Ст.262. 10. Відомості Верховної Ради. 1989. № 36. Ст.108.

Надійшла до редколегії 30.08.06

I. С. Ніколаєв

ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗОВОВ'ЯЗАННЯМИ ДЕРЖАВИ УКРАЇНА ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ З ДЕРЖАВНОЮ УЧАСТЮ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Інститут міжнародно-правової відповідальності відомий давно. Проте і досі серед науковців не вщухають дискусії щодо пов'язаної з ним проблематики. А.Мацько та О.Кісілевич вказують, що з ускладненням міжнародних відносин зростає потреба світового співтовариства в чіткому правовому регулюванні цих відносин як на національному, так і на міждержавному рівні. Існування міжнародних відносин було б неможливе, коли б суб'єкти цих відносин не несли відповідальність за свою поведінку, вважають автори [1, с.394–400]. В світлі цього, наукова розробка проблеми відповідальності держави Україна в міжнародному приватному праві (далі – МПРП) набуває важливого теоретичного та практичного значення. Не менш складним і актуальним є питання розмежування міжнародної цивільно-правової відповідальності держави Україна як суб'єкта МПРП та юридичних осіб з державною участю.

Актуальність та практичне значення дослідження питань, які порушуються в цій статті, полягає в тому, що в світовій доктрині та судовій практиці стосовно вирішення питання розмежування міжнародної цивільно-правової відповідальності держави Україна та юридичних осіб з державною участю єдності немає, воно досі вимагає негайного, ґрунтовного вирішення як на теоретичному, так і законодавчому рівні. Це, в свою чергу, дозволить зробити діяльність держави Україна більш ефективною, а міжнародні приватно-правові відносини більш стабільними та динамічними.

Метою нашого дослідження є аналіз проблеми розмежування відповідальності держави Україна як суб'єкта МПРП та юридичних осіб з державною участю, а також визначення шляхів її вирішення.

Автори, які займалися цією проблемою, наприклад, Ануфрієва Л., Богуславський М., Борисова В., Гаврилов В. [2], Давиденко О. [3], Данількевич І., Дмитрієва Г., Довгерт А., Звеків В., Іванов А., Іссад М., Кібенко О., Кісілевич О. [1], Кукса В. [4], Лунц Л., Мацко А., Нешатаєва Т., Попов Ю. [5], Рубанов А., Спасибо-Фатєєва І., Толстой Ю., Фединак Г., Фединак Л. [6], Федоров О. та інші, – висвітлили окремі аспекти участі держави Україна в міжнародних приватно-правових відносинах, але цілісного уявлення про шляхи вирішення проблеми розмежування відповідальності держави Україна як суб'єкта МПрП та юридичних осіб з державною участю досі немає.

Це призвело до задоволення за кордоном вимог за позовами до держави Україна шляхом звернення стягнення на майно юридичних осіб, створених державою, або в статутному фонді яких є частка державної власності. І навпаки, задоволення вимог за позовами до юридичних осіб, створених державою, або в статутному фонді яких є доля державної власності, шляхом звернення стягнення на майно держави Україна.

Так, наприклад, 26 червня 2003 р. в Канаді було заарештовано літак АН-124-100 «Руслан», державний реєстраційний знак UR-82007, серійний номер 19530501005. Арешт вчинено на підставі рішення Верховного суду Канади про визнання рішення Арбітражного інституту торговельної палати Стокгольма від 30 травня 2002 р. в зв'язку зі справою за позовом кіпрської компанії TMR Energy Ltd. до Фонду державного майна України, органу української держави, про стягнення на її користь 42 млн дол. за невиконання контракту з модернізації Лисичанського НПЗ [4, с.7].

Канадські судові органи прийняли до виконання рішення стокгольмського арбітражу, визнавши, що майно АНТК ім. Антонова є майном держави Україна [7, с.5] і сприйнявши державне підприємство як саму державу. З цією позицією не можна погодитися з наступних міркувань.

АНТК ім. Антонова є державним підприємством, майно (літак) якому належить на праві господарського відання. При цьому не викликає жодних заперечень той факт, що згідно з українським законодавством державні підприємства не відповідають за зобов'язаннями держави, а держава Україна за зобов'язаннями її державних підприємств.

Але така позиція є зрозумілою лише в межах України. Факт арешту літака АНТК є наочним тому прикладом. Спроба українських фахівців обґрунтувати в канадському суді той факт, що рішення ухвалено проти Фонду державного майна України як юридичної особи, а не проти держави Україна, тому на майно, яке належить на праві повного господарського відання державному

підприємству, яким є АНТК, не може бути звернено стягнення за борги держави, не дала бажаного результату.

Пов'язано це з тим, що канадський суд дійшов, на наш погляд, правильного висновку про те, що вимоги TMR Energy Ltd. до Фонду державного майна України можна задовольнити за рахунок майна держави Україна у зв'язку з тим, що Фонд державного майна України та держава Україна не розділяються і не стають окремими особами, а залишаються одним і тим самим.

Однак не можна погодитись з позицією суду, що вимоги TMR Energy Ltd. за позовом до Фонду державного майна України можна задовольнити за рахунок звернення стягнення на майно державного підприємства, яким є АНТК ім. Антонова, лише виходячи з того, що це майно належить державному підприємству на праві господарського відання, яке є вужчим за право власності, а безпосередньо власником цього майна (літака) є держава Україна.

Пов'язано це з наступним. По-перше, звертаючи стягнення на майно державного підприємства, яке знаходиться в нього на праві господарського відання, за борги органу державної влади як за борги самої держави, відповідальність безпосередньо настає для державного підприємства, яке не є боржником, а не для державного органу чи самої держави. По-друге, як слушно зазначає Ю. Попов, так зване право (повного) господарського відання є тотожним праву власності, в той час як «право власності» держави на майно державного підприємства не є правом власності, а є сукупністю прав єдиного учасника та повноважень органу юридичної особи – державного підприємства. Здійснюючи такі повноваження, тобто діючи як орган юридичної особи, держава тим самим здійснює право власності державного підприємства на належне йому майно.

Поняття повного господарського відання виникло внаслідок ідеологізації радянського права і є інструментом підміни понять, використаним для доведення правильності помилкового, але дуже бажаного з ідеологічної точки зору твердження про належність державі на праві власності чужого майна.

При цьому радянська ідеологічна диверсія через багато десятиліть зіграла злий жарг з державним підприємством, ледь не позбавивши його майна за борги засновника – держави. Недарма, зазначає Ю. Попов, навіть за радянських часів, незважаючи на шкоду тодішній ідеології та відсутність відповідного закону, деякі юридичні особи, які були учасниками зовнішньоторговельних відносин (такі як Зовнішторгбанк СРСР, Індержстрах, Інтурист), створювались як акціонерні товариства [5, с.36].

Таким чином, узагальнюючи результати дослідження прецеденту з арештом канадським судом літака АНТК ім. Антонова, доходимо висновку про те, що державне підприємство, яким є АНТК,

якому належить майно на праві господарського відання, не несе відповідальності за борги держави Україна. При цьому правильним є висновок суду про те, що орган державної влади – Фонд державного майна України та держава Україна є неподільним цілим. Тому за борги, які виникли в наслідок діяльності Фонду державного майна України, держава Україна несе відповідальність у повному обсязі.

Випадки спроби звернути стягнення на майно державних підприємств за зобов'язаннями держави є непоодинокими. Лише застосування концепції розмежування відповідальності за зобов'язаннями держави Україна та утворених нею юридичних осіб, згідно з якою Україна не відповідає за зобов'язаннями створених нею юридичних осіб, а останні за зобов'язаннями України, дозволяє звільняти майно юридичних осіб з державною участю з-під арешту.

Так, наприклад, у справі № 01-7947 та 01-9153 про визнання рішення іноземного суду за позовом компанії «Монегаск де Реасюранс» (Монако) до НАК «Нафтогаз Україна» та держави Україна, яку в 2002 р. розглядав Апеляційний суд США, саме на обґрунтуванні розмежування відповідальності держави Україна та НАК «Нафтогаз Україна», акціонером якої є держава Україна, наполягали Н. Кузнецова, А. Рубанов та В. Кортонюк [8].

В. Гаврилов (Росія) також підтримує концепцію розмежування відповідальності держави та її юридичних осіб [2]. Г. Фединяк правильно вказує, що за своїми цивільно-правовими зобов'язаннями Україна відповідає майном, що є у її власності, а не майном, закріпленим за юридичними утвореннями та іншими суб'єктами права [6, с.140]. Правова регламентація зазначеного питання міститься в ст.174 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), згідно з якою держава відповідає за своїми зобов'язаннями своїм майном, та ст.ст. 82 і 96, відповідно до яких на юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються усі норми ЦК і вони самостійно відповідають за своїми зобов'язаннями. Учасник чи засновник юридичної особи не відповідає за її зобов'язаннями, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника) крім випадків, встановлених установчими документами та законом.

Наведені положення конкретизовано у ст.176 ЦК, згідно з якою держава не відповідає за зобов'язаннями створених нею юридичних осіб крім випадків, встановлених законом, а юридичні особи, створені державою, не відповідають за зобов'язаннями держави.

Концепція розмежування відповідальності не є новою з точки зору історії держави та права. Так, ще в XVII ст. судді англосаксонської та континентальної системи права доходили вмотивова-

ного висновку про чітке розмежування відповідальності держави та інших приватних осіб [1, с.396–397]. О.Давиденко вказує, що ще за часів існування СРСР діяла норма ст.33 ЦК УРСР, згідно з якою встановлювався режим розмежування відповідальності держави та державних організацій [3].

Зацікавлення з цього приводу викликає господарсько-правова регламентація питання розмежування відповідальності юридичних осіб, створених державою, та самої держави. Слід зазначити, що вона в цілому відповідає принципам, визначеним у Цивільному кодексі України. Так, відповідно до вимог ч.5 ст.73 Господарського кодексу України (далі – ГК) державні унітарні підприємства (державне комерційне підприємство або казенне підприємство) не несуть відповідальності за зобов'язаннями держави Україна. Держава Україна не несе відповідальності за зобов'язаннями державного комерційного підприємства, крім випадків, прямо передбачених законодавством (ч.5 ст.74 ГК).

Принципово іншою є позиція щодо розмежування відповідальності казенного підприємства і держави. Держава Україна несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства у разі недостатності коштів, що перебувають у розпорядженні казенного підприємства (ч.7 ст.77 ГК). Ця норма також не є новою для вітчизняного законодавства, вона була запозичена із Закону України «Про підприємства», який втратив чинність зі вступом в дію ГКУ. Її існування викликане особливостями правової природи такого специфічного утворення, як казенне підприємство. Але для забезпечення реалізації цієї норми треба передбачити відповідне фінансування в Державному бюджеті України для органів державної влади – засновників казенних підприємств.

Концепція розмежування відповідальності держави та її юридичних осіб знайшла відбиття і на міжнародно-правовому рівні. Так, відповідно до положень п.1 ст.27 Європейської конвенції про державний імунітет (Базель) від 16.05.1972 р. [9] держава та її юридичні особи, наділені самостійною правоздатністю подавати до суду позови, розглядаються як самостійні суб'єкти, що, як наслідок, несуть самостійну відповідальність. На цей час Україна не бере участі в цій Конвенції.

На основі викладеного слід зробити висновок, що в МПрП треба відмежовувати відповідальність за зобов'язаннями держави Україна та утворюваних нею юридичних осіб. Україна не відповідає за зобов'язаннями створених нею юридичних осіб, а останні не відповідають за зобов'язаннями України, крім випадків, прямо передбачених в законодавстві. Такими випадками можуть бути, наприклад, видача державою гарантій за зобов'язаннями інших суб'єктів.

Проблему розмежування відповідальності держави Україна та таких юридичних осіб з державною участю, як державні підприємства, можна вирішити шляхом запровадження механізму реорганізації державних підприємств у господарські товариства.

Необхідність реорганізації державних підприємств обумовлена наступними причинами. По-перше, така організаційно-правова форма юридичних осіб, як державні підприємства, дісталась Україні у спадок від СРСР і невідома іноземним правовим порядкам, а тому є незрозумілою для іноземних партнерів. Вони відчують недовіру до них як до суб'єктів господарської діяльності.

По-друге, майно державним підприємствам держава передає не у власність, а на праві господарського відання чи оперативного управління. Зазначені інститути також невідомі іноземним правовим порядкам, а їх правова сутність є не зрозумілою для іноземних суб'єктів. Тому їх наявність у правовій системі України скоріш стримує розвиток відносин у державному секторі економіки, ніж стимулює їх розвиток. Тим більш, що, як зазначалось раніше, право господарського відання є по суті правом власності.

По-третє, не маючи формально повноважень власника, державні підприємства повинні кожен крок, пов'язаний з розпорядженням переданим їм майном, погоджувати з його власником – державою. У випадку перетворення державних підприємств у господарські товариства це питання буде вирішуватися нормами корпоративного права.

По-четверте, у випадку виникнення у державних підприємств зобов'язань постає питання – хто саме має нести відповідальність за такими зобов'язаннями: держава – власник майна підприємства, чи саме підприємство – особа, внаслідок дій (бездіяльності) якої виникли зобов'язання. І навпаки, у випадку виникнення зобов'язань у держави чи її органів часто робляться спроби задовольнити вимоги кредиторів держави за рахунок майна державних підприємств.

Слід відзначити, що в останньому випадку, при наявності бажання та зацікавлення у досягненні певного результату, українське законодавство дає можливість обґрунтувати обидві позиції. Судова практика має непоодинокі випадки ухвалення протилежних рішень з цього питання, приклади яких наведено раніше.

Такий стан речей не відповідає усталеній міжнародній практиці та інтересам розвитку міжнародного цивільного обігу. Суперечливість у правовому регулюванні, яка призводить до неоднозначності у висновках щодо розмежування відповідальності держави Україна та таких юридичних осіб з державною участю як державні підприємства, спричиняє конфлікти, котрі завдають шкоди як міжнародному іміджу України, так і її власним економі-

чним інтересам, а також економічним інтересам державних підприємств.

Реорганізація державних підприємств у господарські товариства дозволить дати чітку відповідь на поставлене запитання: держава Україна не відповідає за зобов'язаннями юридичних осіб, в яких бере участь, а юридичні особи, в яких бере участь держава Україна, не відповідають за зобов'язаннями держави, без будь-яких винятків, як у випадку з державними підприємствами.

Ця відповідь буде зрозумілою і передбачуваною як для суб'єктів українського походження, так і для іноземних суб'єктів, з якими Україна та юридичні особи з державною участю вступають в міжнародні приватно-правові відносини. Тим більш, що така позиція цілком відповідає світовій практиці та міжнародним договорам.

Підсумовуючи викладене, доходимо наступних висновків.

Стосовно розмежування відповідальності держави Україна та юридичних осіб з державною участю українське законодавство загалом містить чітку і однозначну відповідь про те, що вони не несуть відповідальність за дії один одного.

Питання розмежування відповідальності держави Україна та юридичних осіб з державною участю викликає серйозні суперечки як в доктрині, так і на практиці у випадку зі зверненням стягнення на майно державних підприємств, формальним власником якого є держава.

Для вирішення проблеми розмежування відповідальності держави Україна і державних підприємств слід відмовитися від існування такої організаційно-правової форми, як державне підприємство, на користь створення на їх базі господарських товариств та відмови від таких правових інститутів, як право господарсько-го відання і оперативного управління.

Найбільш вдалою для реорганізації державних підприємств у господарські видається організаційно-правова форма акціонерних товариств. У цьому випадку держава Україна виступатиме акціонером товариства з правом власності на акції, а товариству перейде право власності на майно, передане державою. Тоді одночасно вирішується декілька проблем: 1) підвищення ефективності управління діяльністю юридичних осіб з державною участю. Господарське товариство з державною участю отримує більшу свободу у прийнятті господарських рішень, а ставши власником, здатність більш ефективно використовувати передане йому майно. При цьому держава залишає за собою право контролювати діяльність товариства та на отримання дивідендів від такої діяльності, реалізуючи повноваження акціонера товариства; 2) чітке розмежування відповідальності. В Україні законодавчо встановлено чітке розмежування відповідальності господарських товариств та їх засновників (учасників). Це забезпечить однозначність

вирішення питання про повне розмежування відповідальності держави Україна як засновника (учасника) юридичної особи (господарського товариства) та юридичних осіб (господарських товариств) з її участю.

Для законодавчого врегулювання проблеми розмежування відповідальності держави Україна та державних підприємств необхідно розробити та ухвалити Закон України «Про порядок реорганізації державних підприємств в господарські товариства», яким передбачити: механізм такої реорганізації; строк проведення повної реорганізації усіх державних підприємств в господарські товариства; скасування діючих в Україні правових норм, якими регламентовано діяльність державних підприємств.

Список літератури: 1. Мацко А. С., Кісілевич О. М. Дослідження відповідальності держави у міжнародному приватному праві та її роль у забезпеченні гарантій фізичних та юридичних осіб // *Методологія приватного права: Зб. наук. праць. (за матеріалами наук.-теорет. конф., м. Київ, 30 травня 2003 р.)* / Редкол.: О. Д. Крупчан (голова) та ін. К., 2003. 2. Гаврилов В. В. Международное частное право: общая часть. Владивосток, 1997. 3. Давиденко О. Долгосрочные виды внешнеэкономической деятельности и роль суверенитета государства в международном частном праве // *Юридическая практика*. 2000. № 9. 4. Кукса В. «Руслан» і Феміда // *Дзеркало тижня*. 2003. № 2. 5. Попов Ю. Поняття права господарського відання в рішенні іноземного суду // *Українське комерційне право*. 2004. №5. 6. Федняк Г. С., Федняк Л. С. Міжнародне приватне право: Навчальний посібник. К., 2000. 7. Це ще не крапка // *Голос України*. 2003. № 247. 8. Решение окружного Апелляционного суда США от 15.11.2002г. по делу № 01-7947 и 01-9153 «О признании решения иностранного арбитражного суда // *Юридическая Практика*. 2002. № 49, 2002. № 50. 9. Европейская конвенция об иммунитете государств от 16 мая 1972 года. Международное частное право. Сборник документов. М., 1997.

Надійшла до редколегії 04.07.06

Є. А. Греков

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПОНЯТТЯ ТВОРУ АРХІТЕКТУРИ ЯК ОБ'ЄКТА АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Творча діяльність людини у галузі науки, літератури і мистецтва є розгалуженою системою та має багатогранний характер, що ускладнює правову регламентацію та охорону здобутків авторів засобами авторського права з огляду на специфіку прояву товарних властивостей окремих об'єктів авторського права. Значну увагу зі сторони творчої еліти привертають питання стану та перспектив розвитку правової охорони прав інтелектуальної власності у сфері будівництва та архітектури, захисту прав авторів та їх правонаступників під час будівництва, реконструкції та реставрації об'єктів архітектури.

За сучасних умов архітектурна діяльність розвивається досить активно і з'являється чимало творів архітектури, містобудування та садово-паркового мистецтва, які потребують особливого ставлення до них при їх реалізації.